

AHMED_1 YESEVİ'NİN HİKMETLERİNİN DİLİ

Efrasiyap GEMALMAZ *

Ahmed_1 Yesevî, H. 562 (M. 1166) yılında vefat etmiş ve Yesi'de defnedilmiştir. Buradan, Ahmed_1 Yesevî'nin 11. yüzyılın son ve 12. yüzyılın ilk yarısında Türkistan'da yaşamış olduğu sonucuna ulaşılır. Yesevîlik tarikatının da kurucusu olarak kabul edilen Ahmed_1 Yesevî, İslam ve tasavvuf kültürünü çok iyi tanıyor, hatta yaşıyor olmalıydı. Bu kültürün edinilmesinde, o devirde, kaynak diller Arapça ve Farsça idi. O halde Ahmed_1 Yesevî'nin kendi anadili olması kuvvetle muhtemel Dogu Türkçesi yanında Arapça ve Farsçayı da çok iyi bildiği söylenebilir.

Ahmed_1 Yesevî'nin "hikmet" adıyla anılan şiirleri çoklukla "Divân_1 Hikmet" adlı yazma eserlerde yer almakta ve bunların eldeki en eski nüshalarının 16. v. 17. yüzyıllarda istinsah edilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Yaşadığı devirden en az 400 yıl sonra istinsah edilmiş olan bu yazmalarda Ahmed_1 Yesevî'nin dil özelliklerini tam olarak bulabileceğimizi ileri sürmenin doğru olmayacağı açıktır. Doğrusu, Ahmed_1 Yesevî'nin hikmetleri kutsal sayılmalarına rağmen, eldeki nüshalardan anlaşıldığına göre, hem muhteva hem de dil özellikleri bakımından değişiklikler göstermektedirler. Bu da gösteriyor ki, müstensihler, ya kendilerinin ya da başkalarının "hikmetlerini" Ahmed_1 Yesevî'nin "hikmetleri" arasına karıştırmış, hatta hitabettikleri çevreler tarafından daha iyi anlaşılmalı için hikmetlerin kelime hazinesine ve dilbilgisine az çok müdahale etmişlerdir. Her şeye rağmen, hikmetlerde Dogu Türkçesi özelliklerinin ağırlığını korudugunu söyleyebiliriz.

*Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyesi

Çok değerli bilim adamı Prof.Dr. Kemal ERASLAN'ın Ahmed_i Yesevi'nin hikmetlerinden yaptığı seçmeleri, Kültür Bakanlığımız, "Ahmed_i Yesevi ; Divan_ı Hikmet'ten Seçmeler" adıyla 1000 Temel Eser Dizisi arasında yayınlamıştır. Eserin "HİKMET" adlı bölümünde, sol sayfalarda, Lâtin harflerinin alışık olduğumuz -yani transliterasyon ayrıntılarına girilmemiş- kullanımıyla hikmetlerin metni; sağ sayfalarda ise bu metinlerin STT'ne tercümeleri verilmiştir. Ayrıca, esere, yorum yapmayı kolaylaştıran gerekli notlar ve yeterli bir sözlük eklenmiştir.

Bilindiği gibi, tercüme ne kadar iyi yapılmış olursa olsun, eserin aşısıyla okuyucu arasında mütercim'in yer aldığı gerçeği çok kere okuyucuyu sıkar. Okuyucu, çok kere, bir eseri, elinden geliyorsa, yazıldığı dilden okuyup anlamayı yeğler. Bir eseri yazıldığı dilden okuyup anlamamanın, okuyucuya suyu kaynağından içmek gibi ayrıcalığı olan bir haz verdiğini bilmeyen yok gibidir. Hele eserin duygusal yanı varsa; hele eser manzumsa bu haz daha çok aranır olur.

Bu duygu ve düşüncenin etkisiyle, sözünü ettiğimiz eserdeki hikmetlerin dilbilgisi konusunda, STT'ni bilenler için gerekli ve yeterli bilgiyi maddeler halinde burada sıralamaya çalışacağım.

Önce birkaç sesbilgisi özelliğine değindikten sonra Doğu Türkçesinde ve özellikle "hikmetler"de karşılaştığımız bazı eklerin STT'ndeki karşılıklarını vermeye çalışalım.

1. Sesbilgisi ile ilgili açıklamalar :

1.1. Batı Türkçesinde çok kere tonlulaşıp, sızıcılaşıp düşmüş olan Eski Türkçenin ilk hece dışındaki **damak** konsonantları pek tabii olarak hikmetlerde korunmuş bulunmaktadır :

Örn.: *köñgölüm qatıg tilm açığ özüm zälüm* (gönlüm katış, dilim acı, özüm zalim) 50-9

iltim (< il-ig+1+m) *tutup...* (elış+1+m+i *tutup...*) 76-1

közi yaşlıg bağı başlıg qaddı hilâl (gözü yaşlı, bağı yaralı belü bükülmüş) 58-2

illig (< il-ig+lig) *altı yaşqa* (yaş+qa) *yitti muñluğ* (< buñg+luğ) *başım* (elliş altı yaşqa yetti (erdü) dertliş başım) 90-7

ârzülüq (< *ârzû+lıq*) *mîn* (arzu+luø+yum) 96-7

bir fırsatta uçmak içre yitkürdiler (< *yit-kür-d+i+ler*)

(bir fırsatta (= hemen) cennet (içine dogru) e *yet-ör-d+i+ler* (= ulaşturdılar) 62-17

soruğ (sor-uğ) *sordı* (soruø sordu) 64-18

qatığ (qat-ığ) *tart-* (katuø (=çok) çek-) 48-1

uyğın- (uygan-) 78-9 ; *yalğın* (yalgan (= sahte)) 50-9

1.2. Aynı şekilde kelime başı " *b* " konsonantlarının da korunduğu görülür :

Örn.: *bol-* (> *öol-*) 50-6 ; *bir-* (> *vér-*) 48-5 ; *bar-* (> *var-*) 50-6 ...

Yapısında burun sesi bulunduran kelimelerin başındaki " *b* " konsonantları ise çok kere burunlulaşarak " *m* " ye dönüşmüştür :

Örn.: *mîn* (< *ben*) 52-12 ; *mûna* (< *bu ne* (=işte)) 48-1,2,...5 ; *mîng* (< *biñg* (=1000)) 54-16

1.3. Kelime başı *tonsuz* konsonantları da pek tabii olarak korunmuştur :

Örn.: *kız-* (< *kéz-* > *gez-*) 50-7 ; *tış-* (< *tés-* > *deş-*) 50-8

1.4. Bazı " *p* " konsonantları sızıcılaşarak " *f* " olmuştur :

Örn.: *başım tofraq özüm tofraq cismim tofraq*

haq vashğa ytter mîn dip rûhum müştâq

(başım toprak, kendim toprak, cismim toprak

hak vashına yeterim diyerek ruhum müştak) 50-8 ; 106-10

sırât atlığ köfrügidin dilim lertzân (sırat adlı köprüsünden dilim lerzan) 80-14

tif- (< *tep-*) 92-15

1.5. Bazı kelime köklerinin vokalleri daralmıştır :

Örn.: *mîn* (< *ben* (=ben)) 96-7 ; *bir-* (< *bér-* > *ver-*) 54-16 ; *kıl-* (< *kel-* > *gel-*) 60-11 ; *tığ-* (< *teg-* > *deg-*) 50-8 ; *kiç-* (< *kéc-* > *geç-*) 110-1

2. **Ek ve edatların yapı ve kullanımları :**

2.1.1. Nesne hali eki iyelikçe işaretlenmemiş isimler için /+nî/ dir :

Örn.: *riyâzet+nî qatığ tartıp* (riyazeti katı çekip) 48-1

söz+ni aydım (sözü söyledim) 48-2

cân+nu cân+ga peyvend qıl- (canı cana bağla-) 48-2

il+ni kızıp (ülkeyi gezip) 50-7

bu söz+ler+ni aydım (bu sözleri söyledim) 52-14

innā fetahnā+nu oqup (innā fetahnā'ya okuyup) 54-17

haq+nu tapqan (hakı bulan) 60-10

Fakat, seyrek de olsa, nesne hali ekinin işaretli bırakıldığı yanı /+ø/ ile karşılandığı durumlarla da karşılaşılır :

Örn.: rüzī qıldı cennet+ø kızıp hūrlar+ø quçtum

(nasib etti. cenneti gezip hurileri kucakladım.) 68-6

2.1.2. Nesne hali eki, iyeligi işaretlenmiş isimler için genelde işaretli, yani /+ø/dır :

Örn.: cân+i+m+ø sarf eyleytn (canımı sarf eyleyeyim.) 50-9

baş+i+m+ø silep (başımı okşayıp) 54-16

bağr+i+m+ø tiştim (begrımı deştim.) 50-8

cân+i+ñg+ø eyle qurban (canıı eyle kurban.) 52-14

söz+l+n+ø açtm (sözünü açtm.) 48-1

yetimlerini köñgl+i+n+ø avlap (gönlünü avlayıp) 48-2

cürm ü isyān gırthler+l+n+ø munda çıçmey

(cürüm ve isyan düğümlerini burada cözmeden) 52-11

Fakat :

Örn.: bir ü bar+i+m dīdār+i+ñg+nu körer min mü

(bir ve varım, didarını görür müyüm?) 88-1

hem cân+i+ñg min cânān+i+ñg min cân+i+ñg+nu bir

(hem canı ben, cananı ben; canı ver.) 92-14

2.2. Nesne hali eki /+ni/ nin ilgi hali eki olarak kullanıldığının örnekleri az degildir :

Örn.: yetimler+ni köñglin avlap (yetimlerin gönlünü avlayıp) 48-2

melāmet+ni oqı tıgdi (melametın oku degdi.) 50-8

muhabbet+ni cāmın içmey (muhabbet camını içmeden) 52-11

zāyic kiçer ömrü *a+nu yalğanı yoq

(boşa geçer ömrü onun, yalanı yok.) 110-1

cenāze+ø+m+ni arqasından taşlar atıñg

(cenazemın arkasından taşlar atıñg.) 70-5

2.3. Yaklaşma ve verme hali eki Eski Türkçede de olduğu gibi /+KA/ dir :

Örn.: *haqdın qorqup ot+qa tüşmey biştım muna*

(haktan korkup ateşe düşmeden piştım; işte.) 50-9

kök+le çıqıp melâyıkdın alur sebaq

(göge çıkıp meleklerden alır ders.) 58-3

cân+nı cân+ğa peyvend qıl- (canı cana bağla-) 48-2

sız+ge mübârek dıp (size mübarek [olsun] dıyıp) 66-5

qulaq salıñ ay-duğ+u+m+ğa (kulak verin söyledigime.) 58-1

haq perestler maqâm+i+ø+ğa mahrem boldım

(hakka tapanlar makamına mahrem oldum.) 56-23

yr ast+i+ø+ğa yalğuz kirip nūr+ğa toldım

(yer altına yalnız girip nurla doldum.) 56-23

*ğurbet tigdi *a+ø+lar+ğa hem* (gurbet degdi onlara hem) 94-3

Fakat bazan gerektiği halde yaklaşma hali ekinin kullanılmadığı da görülür :

Örn.: *otuz bişde mescid+ø kirip devrân sürdüm*

(otuz beş [yaşımda] mescide girip ömür geçirdim.) 78-7

mekteb+ø barıp qaynap tolup taşım muna

(mektebe varıp kaynayıp dolup taşım işte.) 54-17

astane+si+n+ø yastaniban (eşiğine yaslanarak) 72-8

2.4. Ayrılma hali eki, dar vokalli /+dın/ şeklinde ; bulunma hali eki de /+da/ şeklindedir :

Örn.: *haq+dın qorqup ot+qa tüşmey biştım muna*

(haktan korkup ateşe düşmeden piştım işte.) 50-9

cân+dın kiçmey hū hū dıgen barı yalğan

(candan geçmeden "hu hu!" demek hep yalan.) 60-10

mın+dın yıraq (benden uzak) 66-2

pır_i muğân hizmet+i+ø+de yügrüp yördüm

(pır_i mugan hizmetinde koşup durdum.) 52-13

mu+n+da (< bu+n+da = burada) 52-11

carş üst+i+ø+de namāz oqup tızım büktüm

(arş üstünde namaz kılıp dizimi büktüm.) 60-9

qay+da (nerede, nereye) 62-12 ; 64-21 ; 68-7

2.5.1. Edatlardan /**dik**/, ayrıca /**yan+kğ**/ ve /**sıfat**/ kelimeleri de "gibi" göreviyle benzerlik ifadesinde kullanılmıştır :

Örn.: **mustafâ dik** (mustafa **gibi**) 50-7

it **dik** kızıp (it **gibi** gezip) 86-11

ismâ'ül **dik** azîz cânım qurban kıldım

(ismail **gibi** aziz canımı kurban kıldım.) 88-55

köydüm yandım kül **dik** taqı fenâ boldum

(kavruıldum, yandım, kül **gibi** yokluğa erdim.) 90-6

'a+n+dıg (onun **gibi** ; öyle, öylestine) 48-3 ; 56-22

mansür **yanğig** başım birip aşq dârında

(mansur **gibi** başımı verip aşk darında) 82-5

tofrac **sıfat** yol üstide yolu boldım

(toprak **gibi** yol üstünde yolu oldum.) 106-6

2.5.2. Ayrıca /**özge**/, "başka" ; /**üzre**/, "üstünde" ; /**yol+ı**/, "defa" ; /**burun**/, "önce" ; /**kiyin**/ ve /**songra**/, "sonra" ; /**bile**/ ve /**bile+n**/, "ile" görevleriyle kullanılmışlardır :

Örn.: **haq+dın özge** (haktan **başka**) 54-20

mirâc **üzre** (mirac **üstünde**) 58-1

bir yolu öl (bir **defa** öl.) 108-12

öl-me-s **burun** cân birmekni derdin tartdım

(ölmeden **önce** can vermenin derdini çektim.) 92-15

tört yüz yıl+dın **kiyin** (dört yüz yıldan **sonra**) 60-7

'a+n+dın **kiyin** (ondan **sonra**) 92-15

'a+n+dın **songra** (ondan **sonra**) 58-5

cân+ı+rîg **bile** (canını **ile**) 52-14

yazuq **bile+n** toldı tikel içtm taşım

(günah ile dolup taşı içim dışım.) 132-2

2.6. İyelik eklerinin yani ekleşmiş iyelik sıfatlarının kullanımı STT'deki gibidir :

Örn.: hem cân+ı+rîg min cânân+ı+rîg min cân+ı+rîg+nu bir

(hem canını ben, cananını ben, canını ver.) 92-14

Ancak hal eklerinden önce 3. şahsı işaret eden zamirsel /+n+/ pek kullanılmaz :

Örn.: ytr ast+ı+~~s~~+da (yer altında) 64-18

islām+i+~~o~~+dın (islamından) 64-18

ytr ast+i+~~o~~+ğa (yer altına) 56-23

fenā ft'llāh maqām+i+~~o~~+ğa (fenafillah makamına) 56-21

carş üst+i+~~o~~+de namāz oqup tizim büküm

(arş üstünde namaz kılıp dizimi büküm) 60-9

cenāze+~~o~~+m+nı arqa+sı+~~o~~+dın (cenazemin arkasından) 70-5

Bazan diger şahısların da işaretsiz geçiştirildiği görülür :

Örn.: yifti yaş+~~o~~+~~o~~+da aslan bābğa bırdım selam

(yedı yaşımnda arslan bab'a selam verdim) 54-16

2.7. Bazan belirtisiz isim tamlamalarında nitelenen eki /+(s)I/'nin kullanılmadığı da görülür :

Örn.: qiyāmet kün+~~o~~ (kıyamet günü) 68-11

vahdet mey+~~o~~+~~o~~+dın (vahdet meyinden) 98-2

yarat-qan+~~o~~+~~o~~+da (yaratlığında) 100-6

cān btr-ür+~~o~~+~~o~~+de (can verdiğinde) 76-3

2.8.1. /-(y)A/ zarf-fil eki /-(y)AeI+va/ göreviyle de kullanılır :

Örn.: cām_ı şarāb qolğa alıp toy-a içtim

(şarap kadehini ele alıp doyasıya içtim.) 76-5

çışret kılıp vahdet meydın toy-a içip

(işret kılıp, vahdet şarabından doyasıya içip) 98-2

2.8.2. /-~~o~~p/ zarf-fil ekinin vokali STT'nden farklı olarak aslı degildir ve bu ek /-(y)ArAK/ zarf-fil eki yerine de kullanılır :

Örn.: bismillāh di-p (bismillah diyerek) 48-1

könglin avla-p (gönlünü avlayıp) 48-2

qur'ān oqu-p (kur'an okuyup) 50-9

Bu zarf-fil ekinin STT'nde kullanılmayan /+An/ ekyle genişletilmiş şekline sıkça rastlanır :

Örn.: lutf eyle-b+en (lutf eyleyip) 76-1

lebbeyk di-b+en (lebbeyk diyip) 88-4

āstānestin yastan-ıb+en (eşğine yaslanarak) 72-8

köz yaşımnu aq-uz-ub+en (göz yaşımı akıtarak) 82-4

2.8.3. /-y/ zarf-fil eki daha çok fiillerin olumsuz şekillerine getirilir.

Bu eki STT tanımaz :

Örn.: *beyān eyle-y* (beyan eyleyip) 48-1

azālarım titre-y birdi (azalarım titreyiverdi) 60-6

otqa tüş-me-y bıştim (ateşe girmeden piştim.) 50-9

haq emrini muhkem tut-ma-y özüm cāhil

(hak emrini muhkem tutmadığım için cahilim.) 50-10

bu cālemde hıç uxda-ma-y hāzır boldum

(bu alemde hiç uyumayıp hazır oldum.) 76-4

bu neçük rūh teñge kır-me-y taptı kemāl

(bu nasıl ruh, bedene girmeden buldu kemal.) 58-2

Bu ekin /+In/ ekyle genişletilmiş şekli de görülür :

Örn.: *kōñgūl közün yarut-ma-y+ın tācat kılsa*

(gönül gözünü parlatmadan taat kılsa) 98-1

tın-ma-y+ın mın hazretinñde allāh disem

(durmadan huzurunda allah desem.) 136-1

2.8.5. Seyrek olarak /-KAç/ ve /-KUn+ca/ ekleriyle yapılmış zarf-fillerle de karşılaşılır :

Örn.: *aşq bābını mevlām aç-qaç mañğa tıgdi*

(aşk kapısını mevlam açınca bana ulaştı.) 50-8

közüm yumup tā aç-qun+ca yttti altmış

(gözümü yumup açuncaya kadar geldi altmış.) 92-11

tañg at-qun+ca hak yādını ayğarı kışi

(tan atuncaya kadar hakkı yadeden kışı) 128-8

haqdın ruhsat bol-ma-ğun+ca sözleyalmas

(haktan ruhsat olmayınca konuşamaz) 102-11

2.8.4. Sıfat-fillerle bulunma hali ekinin birleşmesi sonucunda oluşmuş /-KAN+da/ ve /-or+da/ zarf-fil ekleriyle de sıkça karşılaşılır :

Örn.: *yarat-qan+da qılğarı özi cāşıqqa cāhd*

(yaratığında kıldı kendisi âşık ahd.) 100-6

öl-qan+ı+m+de yığılıp uruñg yüz minñ tayaq

(öldüğümde yığılıp vurun yüz bin sopa) 70-4

cān btr-ür+de birgüm sañğa nūr_ı İmān

(can verdiğinde vergim saña iman nuru.) 76-3
nāgehānī tur-r+i+m+da qamuğ büzürg
haq ıışqını könglüm içre saldı dōstlar
(birdenbire durduğunda hep ulular
hak aşkını gönlümün içine saldı dostlar.) 76-1
cān bir-er+de cānānımı qılmadım yād
(can verirken cananımı kılmadım yad.) 90-10

2.9.1. Sıfat-filil ekleri arasında en çok kullanılanı /-KAN/ geniş zaman sıfat-filili ektir. Hemen bütün zamanları ifade etmek için kullanıldığı görülür :

Örn.: toğ-gan yır+i+m (dogduğum yer) 94-2
yat-qan yır+o+o+ni (yattığı yeri) 120-12
yarat-qan+ğa boldı qarīb (yaratana oldu yakın.) 50-6
haqı tap-qan özi pinhān sözi pinhān
(hakki bulan, kendisi gizli, sözü gizli) 60-10
könglüm qorq-gan cānum hür-gen hāne vīrān
(gönlüm korkar, canım ürker, evim viran.) 80-14
yolda qal-gan būy-ı hudā al-gan+ı yoq
(yolda kalır huda kokusu alanı yok.) 112-9
qul hāce ahmed sözle-gen+ı haqı yādı
(kul hacc ahmed, söylediği, hakkın yadı.) 96-8
qul hāce ahmed tr bolmasaŋğ öl-gen yaxşı
qızıl yüzünğ qara yırde sol-gan yaxşı
tofrağ_sıfat yır astıda bōl-gan yaxşı
zātı uluğ hācem sıgıñp küldim saŋga
(kul hacc ahmed, er olmasan, ölmen iyi;
kızıl yüzün kara yerde solması iyi;
toprak gibi yer altında olman iyi;
zati ulu hacem sığınıp geldim saña.) 86-12
yarat-qan+da qıl-gan özi cāşıqqa cahd
(yaratığında kıldı kendisi âşıka ahd) 100-6

Ayrıca geniş zaman sıfat-filili eki olumlu yapılarda /-or+/ ve olumsuz yapılarda /-s+/ de en çok geçen ekler arasında yer alır :

Örn.: teube qıldım aq-or mu kıl-n közde yaşım
(tövbe ettim. akar mı ki gözde yaşım?) 90-70

bir ü barım dīdārūḡnu kör-er mīn mü
(bir ve varım, didarını görür müyüm?) 88-1
min bil-me-s min neçük taqsır qıldım muna
(ben bilme~~m~~ [ki] nasıl taksir kıldım işte.) 96-7
qur'ān oqup amel qil-ma-s yalḡan eālim
(kur'an okuyup amel kılmaz sahte altm.) 50-9

2.9.2. Gelecek zaman sıfat-fil eki Eski Türkçede de görülen /-Gay+/ ekidir :

Örn.: *rūz_ı mahşer eātā qil-ḡay hem taht u baht*
(mahşer günü, bağışlayacak hem taht, hem baht.) 100-1
hānumānim ne kör-ün-ḡay belki cāndın
(evim barkım, ne olacak, belki candan...) 88-3
ne qil-ḡay sin günāhların taḡdın ağır
(ne yapacaksınız; günahların dagdan ağır.) 68-11
tört yüz yıldın kıyın çıqıp ümmet bol-ḡay
niçe yıllar yörüp halqqa yol körgüz-ḡay
[yüz] on dört mīnḡ müctehidler hizmet qil-ḡay
ol sebebdin altmış üçde kırdım yrge
(dört yüz yıldan sonra çıkıp ümmet olacak
nice yıllar dolaşip halka yol gösterecek
yüz on dört bin müctehitler hizmet kılacak
o sebepten altmış üçte girdim yere) 60-7

2.9.3. İstek eki /-A+/, 1. t.ş. ekini /+y/ olarak alır :

Örn.: *qırq birtmde ihlās qıldım yol tap-a+y dīp*
trenlerdın her sır körsem min yap-a+y dīp
pīr_ı muḡān ızın alıp mīn öp-e+y dīp
zātı uluḡ hācem sıḡnıp kıldım saḡa
(kırk birimde ihlas kıldım, yol bulayım diye;
erenlerden gördüğüm her sırrı örteyim diye;
pir_mugan izni alıp öpeyim diye
zatı ulu hacem, sığınip geldim sana.) 82-2
ne yüz bīrle saḡa ay†-a+y qılḡıl āzād
(ne yüz ile sana diyeyim. kıl sen azad.) 90-10
dīdārımnu körset-e+y dīp va'de qıldı
(“didarımı göstereyim.” diye vade kıldı;) 98-5

Bu istek ekinin vokalle sonlanan fillerde vokalle kaynaşık yitdiği görülür :

Örn.: cāndın kiçip penāh tile-~~o~~+y huddāy'ımdın

(candan geçip penah dileye~~yim~~ tanrımdan.) 92-12

yiğla-ma-~~o~~+y mu öler vaqtım yavuq yitti

(aglamayayım mı; ölüm vaktim yakın geldi.) 78-10

ğarīb cānum sarf eyle-~~o~~+yın yoqtur mālüm

(garip canımı sarf eyleye~~yim~~; yoktur malım;) 50-9

2.9.4. STT'nin tanımadığı emir vurgulama eki /-+GII/ de yaygın kullanılan ekler arasında yer alır :

Örn.: qul hāce ahmed cāndın kiçip yolğa kir-+gII

andın soñgra trenlerni yolın sor-+gII

allāh dıben haq yolıda cānuñg bir-+gII

bu yollarda cān birmesenñ imkānı yoq

(kul hace ahmed, candan geçip yola gir **sen**;

ondan sonra erenlerin yolunu sor **sen**;

allah diyip, hak yolunda canımı ver **sen**;

bu yollarda can vermesen, imkanı yok.) 114-13

Emrin çokluk şekli ise /-+oñg/ ve /-+oñg+IAr/ ekleriyle yapılır:

Örn.: dertsiz ādem ādem irmes munı añgla-+rñg

aşqsız ādem hayvān cınsı munı tıñgla-+rñg

köñglürñgızde aşq bolmasa mañga yiğla-+rñg

gıryānlarğa hās aşqımnı catā qıldım

(dertsiz insan insan değil, bunu anlayın;

aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin;

gönlünüzde aşk olmasa, bana ağlayın;

ağlayanlara has aşkımı bağışladım.) 126-5

hū halqası quruldı ey dervişler kil-+rñg+ler

haq sofrası yayıldı andın ülüş al-+rñg+lar

(hu halkası kuruldu, ey dervişler, geliniz;

hak sofrası yayıldı, ondan nasip alınız.) 330-1

2.9.5. Ayrıca STT'nin tanımadığı bazı tasvirî fil kullanımları dikkati çeker :

Örn.: mümtın irmes hikmet iştıp yiğla-ma-ı-dır (< tur-ur)

irenlerni aytqan sözün tıngla-ma-y+dur

âyet hadîs mazmûnunu anğla-ma-y+dur

bol rivâyet arş üstide kördüm muna

(mümin degil; hikmet işitip ağlamıyor;

erenlerin dedığı sözü dinlemiyor;

ayet, hadis manasını anlamıyor;

bu rivayeti arş üstünde gördüm işte.) 68-9

niçe yıllıq mihribānum cān ayt-a+dur dōstlarım

bu vücūdum şehrini fānī qıl-a+dur dōstlarım

bu qafesni tūtîsi pervāz it-e+dür uçkeli

bu qarañgu şuclesiz yirge bar-a+dur dōstlarım

(nice yıllık mihribanım can demekte, dostlarım

bu vücudum şehrini fani kılmakta, dostlarım.

bu kafesin tutisi havalanmakta uçmaga;

bir karanlık şulesiz yere varmakta, dostlarım.) 338-1-2

bende bolsañ haqdın qorqup yığla-p+yör-+ğil

(kul olsan; haktan korkup ağlayıp dur sen.) 100-7

yaqam yırtıp yığla-p+yör-d+ü+m gülzārında

(yakamı yırtıp, ağlayıp durdum güzârında.) 85-5

zıkr ayt didi zıkrın ayt-p+yör-d+ü+m muna

("zıkr et!" dedi. zıkrini zikredip durdum; işte.) 66-1

Özellikle yeterlik fiili olarak /+al-/ fiiliyle kurulmuş yapılarla karşılaşınız :

Örn.: aışq yolıda bol-a+ol-ma-d+ı+m mîsl-i tūrāb

(aşk yolunda olamadım toprak gibi.) 72-10

dīdārını kör-e+ol-me-d+ı+m cāndın toydım

(didarını göremedim; can[ım]dan doydum.) 88-2

aışq pādīşah cāşıq faqīr dem ur-a+ol-ma-s

haqdın ruhsat bol-ma-ğunça sözle-y+ol-ma-s

haq pendini alğan dünyā izle-y+ol-ma-s

lā_mekānda haqdın sebaq aldım muna

(aşk padişah, âşık fakir; nefes alamaz;

haktan ruhsat olmayınca konuşamaz;

hak ögüdünü alan dünya peşinde koşamaz.

la_mekanda haktan dersler aldım işte.) 102-11

2.10. Hemen bütün Türk lehçelerinde yüklem fiillerinin oluşturulmasında görev alan Eski Türkçenin /+ **er-**/ fiili, /+ **ir-**/ vy /+ **is-**/ şeklinde hikmetlerde de görülür :

Örn.: *cāqlı tr-se+ñġ trenlerge huzmet qılġı*

(akıllı isen, erenlere hizmet kıl sen;) 64-19

Ayrıca bu fiilin, STT'nde kullanılmayan olumsuz şekillerinden muzarısı /+ **ir-me-s**/ ve /+ **is-me-s**/; /**degil**/ edatının görevini yerine getirir :

Örn.: *mü'min ir-me-s* (mümin **degil**) 68-9

dergāhuġa maqbül t-me-s (dergahuna makbul **olmaz**) 98-1

allāh derdi satqun ir-me-s satıp alsañġ

(allah derdi **satılmaz ki** satıp alasın.) 100-9

3. Hikmetlerin kelime hazinesi :

Hikmetlerin bize ulaşan mısralarında, yoğun bir kavram dünyasına ifade kazandıran oldukça zengin bir kelime hazinesiyle karşılaşırız. Bu kelime hazinesinin özünü başta Eski Türkçe olmak üzere Farsça ve Arapça unsurlar oluşturmaktadır.

3.1. Hikmetlerde, pek tabii olarak, Köktürk. Uygur ve Karahanlı Türkçelerindeki şekil ve kullanımlarıyla yer alan, ancak STT ile farklar gösteren kelimelerle karşılaşılır :

Örn.: *tart-* (çek-) ; *ayt-* (söyle-) ; *öt-* (geç-) ; *ilt-* (götür-) ; *yügür-* (koş-) ; *yanç-* (ez-) ; *sı-n-uq* (kırık) ; *tükel* (tam) ; *barça* (bütün) ; *süñgek* (kemik) ; *yavuq* (yakın) ; *yoq* (degil) ; *qayju+da* (nerede) ; *netük* (< ne+te+ök = nasıl, nice) ; *neçük* (< ne+çe+ök = nasıl) ; vbg.

3.2. Farsçadan sadece kelimeler degil, yer yer içlerinde Arapça ve Türkçe kelimeleri de bulunduran kuruluşların da alındığı vy oluşturulduğu görülmektedir :

Örn.: *bī hōd* (kendinden geçmiş) ; *bī hāber* (habersiz) ; *bī bāk* (korkusuz) ; *hem_dem* (dost, arkadaşı) ; *gam_nāk* (gamlı) ; *şeytān_la'n* (lanetlenmiş şeytan) ; *dünyā_perest* (dünyaya tapan) ; *dīdār_taleb* (didar isteyen) ; *bārān-sifāt* (yagmur gibi) ; *misl_t türāb* (toprak gibi) ; *rūz_t mahşer* (mahşer günü) ; *nūr_t*

İman (iman nuru) ; pîr_t muğân (muğların pîri, mürşid) ;
defter_t sâni (ikinci defter) ; bir kem otuz (otuzdan bir eksik,
yirmi dokuz) ; tã ttrig sin (sen diri oldükça) ; mâ uü menlik
(ben sen davası) ; dürr ü güher (inci ve cevher) ; tç ü taşım
(içim dışım) ; vâ_dırğa (vah ne yazık) ; çilten (kurklar) ; vbg.

3.3. Arapçadan daha çok kelime, bazan da ayet ve hadislerden
bunlara telmih niteliği taşıyan parçalar alınmıştır :

Örn.: evvel **elestbirabbükum** didi bil haq

qâlû belâ didi rûhum aldı sebaq

(önce "ben sizin rabbiniz değil miyim?" dedi, bil, hak.

"evet dediler." dedi ruhum ; aldı ders.) 58-4

nâm u nişan hîç qalmadı **kâ kâ** boldum

allâh yâdın ayta ayta **illâ** boldum

hâlis bolup muhlis bolup **fenâ** boldum

fenâfi'ülâh maqâmığa aştım muna

(adım sanım hiç kalmadı; **yok yok** oldum;

allah adını ana ana [ben ben]den başkası oldum;

halis olup, muhlis olup **yokluk** oldum;

allah'ta yok olma makamına ulaştım işte.) 56-21

bîhamdî'ülâh nûr_ı İmân ilttim muna

(**allah'a hamd olsun**; iman nuru götürdüm işte.) 52-12

vâ_hasretâ közdin tızdın kuvvet kitti

vâ_veyletâ nedâmetni vaqtı yitti

(**vah ne hasret**; gözden, dizden kuvvet gitti.

vah ne yazık; nedametnin vakti geldi.) 56-25

Hikmetlerin dili üzerine söyleyeceklerimi burada bitiriyorum.
Ahmed_i Yesevi'nin hikmetlerini, hikmetlerin dilinden okumak
isteyenlere yararlı oldumsa, bundan mutluluk duyacağım.

4. Kaynakça :

BROCKELMANN, Dr. C. ; *Osttürkische Grammatik der Islamischen
Literatursprachen Mittelasiens* ; Leiden 1954

ERASLAN, Prof.Dr. Kemal ; *Ahmed-i Yesevî - Divân-ı Hikmet - Seçmeler* ;
Ankara 1991

GABAIN, A. von ; *Eski Türkçenin Grameri* ; Çev. **Mehmet AKALIN** ;
Ankara 1988

SJOBERG, Andrée F. ; *Uzbek Structural Grammar* ; Bloomington 1963